

ว่าด้วยสถานะของแกนในวัฒนธรรมอีสาน

Status of Thaen in Isan culture

วุฒิชัย สว่างแสง

Wuttichai Sawangsang

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก

Doctoral Candidate in the Doctor of Philosophy Program in Eastern Philosophy and Religion

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

Faculty of Humanities and Social Sciences

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Khon Kaen University

บทคัดย่อ

บทความนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานะของแกนในวัฒนธรรมอีสาน เป็นการวิจัยเอกสาร พบว่า ในวัฒนธรรมคนอีสาน แกนมีสถานะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ และความเข้มข้นของความเชื่อ ซึ่งมีสาเหตุมาจากการเผยแพร่เข้ามาของศาสนาจากภายนอก และการศึกษาศาสนา สถานะของแกนในวัฒนธรรมอีสานจึงมี 4 ลักษณะ คือ ผี, เทวดา, เทพเจ้า และพระเจ้า ซึ่งสถานะทั้งหมดมีความสัมพันธ์กัน โดยอ้างข้อเสนอ 5 ประการ คือ ผีในความหมายของคนอีสาน, พัฒนาการของความเชื่อเรื่องแกน, ประเภทของแกน, คุณลักษณะของแกน และค่านิยมทางศาสนา แกนในวัฒนธรรมอีสานจึงเป็นความเชื่อเดียวกัน แต่มีสถานะที่หลากหลาย ทำให้แกนสามารถปรับตัวเข้ากับความเชื่ออื่นได้ และดำรงอยู่ในวัฒนธรรมอีสานเรื่อยมา

คำสำคัญ: แกน, ว่าด้วยสถานะ, วัฒนธรรมอีสาน

Abstract

This article aims to study the status of Thaen in Isan culture by the documentary research method. It was found that the status of Thaen in Isan culture differs depending on the context of the area and concentration of faith. It is caused by the propagation of the religion outside and religion study. The Thaen in Isan culture have 4 types: souls, angels, gods and God. All statuses are related by citing 5 proposals: (1) soul on the meaning of Isan, (2) belief development of Thaen, (3) types of Thaen, (4) attribute of Thaen and (5) religious values. Thaen in Isan culture is the same belief, but there is diverse status. Thaen can adapt to other beliefs and persisted in the Northeastern culture.

Keywords: Thaen, Status, Isan culture

บทนำ

แกน เป็นความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้โดยทั่วไปของชาวอีสาน จากการที่แกนมีความสำคัญทางวัฒนธรรม และประเพณี เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การรำผีฟ้าผีแกน พิธีเหยา ประเพณีที่เกี่ยวกับขวัญ เป็นต้น คนอีสานจึงรับรู้ความเชื่อเรื่องแกนผ่านวัฒนธรรม และประเพณีเหล่านั้นเท่านั้น แต่น้อยคนนักที่จะเข้าใจสถานะแท้จริงของแกน เพราะมักจะคุ้นเคยกับแกนในบริบทที่เชื่อต่อ ๆ กันมาในท้องถิ่น และความหมายในแบบที่นิยมกันในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน คนในสังคมอีสานมีการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก จึงได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังได้รับอิทธิพลของศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาคริสต์ และอื่น ๆ ที่เผยแพร่เข้ามา ทำให้เกิดความสับสนในการรับรู้ถึงสถานะของแกน มีการเรียกขาน และเข้าใจว่าแกน เป็นเทพ หรือเทวดา ตามความเข้าใจของศาสนาเหล่านั้น หรือในทางกลับกัน ก็ถูกเข้าใจว่าแกนเป็นผีชนิดหนึ่ง ให้ความรู้สึกลึกลับน่ากลัว มีสถานะที่ต่ำกว่าเมื่อเทียบกับเทพ เทวดาอย่างในศาสนาหลัก สถานะของแกนจึงขึ้นอยู่กับว่ามีการรับรู้อย่างไร และนำเสนอออกมาในรูปแบบใด

ศิริพร ณ ถลาง (2539) กล่าวว่าแกนเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยก่อนรับพระพุทธศาสนา ผีแกน หรือผีฟ้าผู้เป็นใหญ่แห่งผีทั้งหลาย อาศัยอยู่ในเมืองแกน หรือเมืองบน เช่นเดียวกับอลงกรณ์ อิทธิพล (2557) ที่ได้อธิบายถึงผีฟ้าพญาแกนว่าเป็นเทวดาผู้มีอำนาจสูงสุดในความเชื่อเรื่องการนับถือผีของชาวผู้ไทย ผ่านพิธีเหยา หรือการเรียกขวัญที่เก่าแก่ที่สุดของคนไทย ที่รับสืบทอดมาจากชาวไทยดำในแคว้นสิบสองจุไทย ทำให้สถานะของแกนสามารถเป็นได้ทั้งผี และเทวดา

ณรงค์ ภูเยี่ยมจิตร และเกียรติศักดิ์ ลาภสาร (2563) กล่าวว่า งานประเพณีบุญบั้งไฟจัดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพญาแกน หรือเทพวัสสกาล ช่วยบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล แกนจึงมีสถานะของเทพเจ้าผู้ประทานฝน หรือเทพแห่งฝน ธัญญ์ณภัทร์ เจริญพานิช (2559) ได้กล่าวถึงความเชื่อของคนไทยทางด้าวว่า แกนเป็นผู้สร้างมนุษย์ลงมาเกิด โดยมีแกนแนน คือ แกน หรือเทวดาผู้ตั้งมิ่งขวัญของมนุษย์ ทำให้มนุษย์อายุสั้น หรือยาวตามที่กำหนด เป็นผู้หล่อหลอมขวัญของมนุษย์ ประสงค์

แสนบุราณ (2554) เรียกแทนว่า พระยาแทน เป็นผู้มีบทบาทต่อมนุษยชาติมากมาย เริ่มต้นตั้งแต่การสร้างโลก และมนุษย์ให้มนุษย์อยู่บนโลกอย่างมีกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติ มีการลงโทษผู้ฝ่าฝืน ทรงเป็นผู้ลิขิตชีวิตมนุษย์ แสดงให้เห็นว่า แทนมีสถานะของความเป็นเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์ มีบทบาทต่อโลก และมนุษย์ ซึ่งให้ความรู้สึกต่างจากความเป็นผี

สุวิทย์ วิชิต (2552) ได้กล่าวว่า พระยาแทนมีความเป็นพระเจ้าซึ่งคล้ายคลึงกับพระเจ้าในศาสนาฮินดู โอโยเรศ บุญฤทธิ์ (2561, 53) ให้ความเห็นเสริมว่า ชาวไทดำที่นับถือศาสนาคริสต์ มีความเชื่อว่า แทน คือ พระเจ้าสูงสุด เปรียบดั่งพระคริสต์ ทำให้สถานะของแทนถูกยกขึ้นในความเป็นพระเจ้าสูงสุด แบบศาสนาเทวนิยม ที่นับถือในพระเจ้าองค์เดียว ดังเช่น ในศาสนาฮินดู และศาสนาคริสต์

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า แทนมีสถานะที่หลากหลาย เป็นได้ทั้งผี เทวดา เทพเจ้า หรือพระเจ้า ซึ่งอาจสร้างความสับสนต่อความเข้าใจ และความเชื่อของคนในสังคม รวมถึงการเปรียบเทียบสถานะจนเกิดเป็นประเด็นของการเหยียดความเชื่อได้ เพราะในความรู้สึกของคนโดยทั่วไป มักรับรู้ความแตกต่างกันของความเป็น ผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า การที่มียุทธศาสตร์ในความต่างบริบทกัน จึงอาจเป็นการสร้างปัญหาในทำความเข้าใจต่อสถานะของแทนได้ ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า แท้ที่จริงแทนแล้วมีสถานะอย่างไร เพราะเหตุใดจึงมีคำเรียก และการรับรู้ที่ต่างกัน นอกจากนี้ สถานะทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

ในบทความนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะมุ่งศึกษาเกี่ยวกับสถานะของแทน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานะของแทนในวัฒนธรรมอีสาน แล้วนำเสนอเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับสถานะของแทน ในการศึกษาครั้งนี้ ใช้การศึกษาด้วยการวิเคราะห์จากเอกสาร โดยแบ่งการสืบค้นเนื้อหาออกเป็นประเด็น คือ การนับถือวิญญาณในวัฒนธรรมอีสาน เป็นการสำรวจพื้นฐานทางความเชื่อเกี่ยวกับมโนทัศน์ทางวิญญาณ และสถานะของแทนในวัฒนธรรมอีสาน เป็นการศึกษาความเชื่อต่อสถานะของแทนที่ปรากฏในวัฒนธรรมอีสาน แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสร้างข้อเสนอเกี่ยวกับสถานะของแทนในวัฒนธรรมอีสาน เพื่อให้เกิดความชัดเจนในสถานะของแทน สร้างความเข้าใจให้แก่คนในสังคม และใช้เป็นข้อมูลการศึกษาแทนในมิติของความเชื่อ และศาสนาต่อไป

การนับถือวิญญาณในวัฒนธรรมอีสาน

ในทางปรัชญา และศาสนาชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยสองส่วนสำคัญ คือ ร่างกาย เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ สัมผัสได้ มีอยู่จริงเชิงประจักษ์ และวิญญาณ เป็นส่วนหนึ่งในความเป็นมนุษย์ที่อยู่เหนือร่างกาย ไม่มีรูปร่างชัดเจน แต่เป็นแก่นแท้ของมนุษย์ในการแสดงความเป็นตัวตน มักมีความหมายคล้ายกับจิตใจ หรือสิ่งที่แสดงความเป็นตัวตน เป็นแหล่งกำเนิดของชีวิต และสามารถดำรงอยู่ได้ หลังความตาย (Ciocan, C. T, 2020) ร่างกายจึงเป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา ส่วนวิญญาณก็จะออกจากร่างกาย และเดินทางไปสู่ที่อื่น ซึ่งอาจเป็นโลกในอุดมคติ หรือสิ่งสถิตในธรรมชาติ วิญญาณที่ออกจากร่างกายก็จะมีเปลี่ยนสถานะเป็น สิ่งอื่นไป ด้วยแนวคิดนี้ จึงทำให้เกิดเป็นมโนทัศน์ทางวิญญาณ เรียกขานวิญญาณ เหล่านั้นว่า ผี หรือเทวดา ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีพลังอำนาจลึกลับ มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต มนุษย์จึงมีการบูชา อ้อนวอน เพื่อเอาใจวิญญาณเหล่านั้น และบางวิญญาณอาจมีพลังอำนาจ หรือเป็นที่นับถือมาก ก็ก่อตัวเป็นเทพเจ้า หรือพระเจ้า และไม่ว่าจะเรียกขานอย่างไรก็ตาม ความเชื่ออันนี้นับว่าเป็นมูลเหตุอันหนึ่งของศาสนา (เสฐียร พันธงศรี, 2546: 29)

สังคมอีสาน ก็เป็นอีกสังคมหนึ่งที่ผูกพันอยู่กับความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่ออำนาจลึกลับ และเชื่อมโยงกับความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณ แกน เทพเจ้า เทวดาต่าง ๆ ที่สามารถลดบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล (ธัญญาภรณ์ พลายงาม, ชนัย วรรณลี และอัศวิทย์ เรืองรอง, 2560) เพราะโดยพื้นฐานวิถีชีวิตของชาวอีสาน เกี่ยวพันกับการทำเกษตรกรรม ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย อยู่กับการทำนา และธรรมชาติ (กิตติสันต์ ศรีรักษา, 2553) พึ่งพาอาศัย เคารพ และบูชาธรรมชาติ คนอีสานจึงเชื่อว่า ในธรรมชาติมีวิญญาณสถิตอยู่ มีความศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ที่สามารถบันดาลความสุข ความทุกข์ให้กับพวกตนได้ ในปัจจุบัน สังคมอีสานมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณที่หลากหลาย ซึ่งเกิดจากการผสมระหว่างความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อที่เผยแพร่เข้ามา เช่น อิทธิพลของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทำให้เกิดการนับถือวิญญาณในหลายรูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. การนับถือผี

ผีเป็นลัทธิความเชื่อเก่าแก่ และเป็นที่มาของหลายศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับผีเชื่อมโยงกับวิวัฒนาการทางด้านความเชื่อกลุ่มวิญญาณนิยม (Animism) ที่เชื่อว่าในโลกนี้มีวิญญาณสถิตอยู่ สามารถบันดาลให้เกิดภาวะแปรผันต่าง ๆ ในธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกว่าวิญญาณ ผีสงฆ์ มารร้าย หรือเทวะ (วิญญาณฝ่ายดี) กลายเป็นความเชื่อในอำนาจของผี หรือวิญญาณเหล่านั้น (นงเยาว์ ชาญณรงค์, 2542: 13) แม้แต่ตัวมนุษย์เองก็มีวิญญาณ เมื่อตายไปวิญญาณจะออกจากร่าง อยู่ในรูปของสภาวะรูป ซึ่งคนอีสานเรียกสภาวะนั้นว่า ผี

สังคมอีสานถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอุษาคเนย์ ที่มีการนับถือผีเป็นความเชื่อหลัก เพราะเป็นความเชื่อที่คนอุษาคเนย์ทุกถิ่นฐานยึดถือกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ (วิวิธรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2555: 337) นักมานุษยวิทยายังได้กำหนดการนับถือผีในสังคมอีสาน เป็นศาสนาของสังคมสมัยประวัติศาสตร์ การนับถือผีจึงเป็นศาสนาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะคติความเชื่อในการนับถือผีเป็นความเชื่อพื้นฐานที่เก่าแก่ดั้งเดิม ยังคงปรากฏอยู่ในจารีตประเพณี และพฤติกรรมของมนุษย์ในแทบทุกสังคมไม่มากนักน้อย และดูเหมือนว่าคติความเชื่อในการนับถือผีนี้ จะเป็นลักษณะร่วมของกลุ่มชาติไต-ไท เพราะไม่ว่าจะเป็นไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ไทยวน หรือชาวล้านนา ต่างก็นับถือผีทั้งนั้น (เสกสรรค์ อินทจักร, 2562: 274-275) การนับถือผีจึงเป็นคติความเชื่อที่มีมายาวนานนับตั้งแต่ยังไม่มีศาสนา จนกระทั่งเกิดศาสนาขึ้น ช่วงแรกเรียกว่า ศาสนาผี หรือศาสนาวิญญาณ ต่อมาจึงได้พัฒนาเป็นศาสนาเทพเจ้าขึ้นมาในมิติของศาสนาที่เชื่อในพระเจ้า (สุชาติ บุญยชญานนท์, 2559)

ผีในความเข้าใจดั้งเดิมของคนอีสาน ไม่ได้มีความหมายน่าเกลียด น่ากลัว อย่างเช่นปัจจุบัน แต่เป็นคำที่ใช้เรียกวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไป หรือสภาวะของสิ่งที่มีสถานะทางวิญญาณ คาดว่าหลังมีการรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามา จึงทำให้เกิดการเปรียบเทียบ จนเกิดเป็นค่านิยมใหม่ ผีจึงกลายเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย ให้ความรู้สึกน่าเกลียด น่ากลัว หรือสยดสยองอย่างเช่นในปัจจุบัน ผีในความเชื่อของคนอีสานมีอยู่มากมาย ทั้งที่เกิดขึ้นเองสถิตอยู่ตามธรรมชาติ และเกิดจากวิญญาณมนุษย์ สามารถแบ่งตามบทบาทของผีออกเป็น 2 ประเภท ได้ดังนี้

1.1 ฝัฝ่ายดี คือ วิทยุญาณฝ่ายดี ให้คุณ เป็นที่นิยมบูชา อ่อนน้อม เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ปกปักรักษาคุ้มครองให้ปลอดภัย และอยู่เย็นเป็นสุข เช่น ฝัฟ้า ฝัถน ฝัปุตตา ฝัมหะคัถ์หลักเมือง ฝัต้า ฝับรรพบุรุษ ฝับ้านฝัเรือน ฝัตาแฮก เป็นต้น

1.2 ฝัฝ่ายร้าย คือ วิทยุญาณฝ่ายร้าย ให้โทษต่อบุคคล หรือทำร้ายมนุษย์ ให้ได้รับความทุกข์ เช่น ฝับอบ ฝัโพรง ฝัพราย ฝัเป้า เป็นต้น

แม้ว่าฝัฝ่ายดีจะให้คุณ แต่ถ้าปฏิบัติตนไม่ถูกไม่ควร หรือกระทำความผิดศีลธรรมข้อกำหนดไว้ ผิดที่ให้คุณก็อาจให้โทษแทนก็ได้ บริบทของฝัในสังคมอีสาน จึงมักอยู่คู่กับกฎจารีต ซึ่งเป็นข้อบังคับทางศีลธรรมที่เชื่อมโยงเข้ากับอำนาจของสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นการควบคุมสังคมโดยผ่านกระบวนการความเชื่อที่อยู่ในระดับของจิตใจ การกำหนดฝัฝ่ายดี และฝัฝ่ายชั่ว ก็เพื่อให้เกิดสำนึกในการปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม หากกระทำความผิด ก็จะได้รับผลมาจากฝัดี หรือไปเกิดเป็นฝัดี มีคนกราบไหว้บูชา หากกระทำชั่วก็จะกลายเป็นฝัฝ่ายร้าย ไม่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม ฝัจึงกลายเป็นสัญลักษณ์เชิงอำนาจ ที่เกี่ยวข้องกับบริบท และความสัมพันธ์ทางสังคมที่สร้างสม และสืบทอดมาจนเป็นวัฒนธรรมแห่งความเชื่อผ่านกระบวนการปลูกฝัง การบอกต่อ และการขัดเกลาทางสังคม ที่แสดงออกมาในรูปแบบของประเพณี และพิธีกรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อแสดงออกซึ่งความกตัญญู ความเป็นสิริมงคลในการดำรงชีวิต ความรื่นเริง รวมถึงเป็นกลไกของการควบคุมทางสังคม (Potiwan, P, 2559)

2. การนับถือเทวดา

ความเชื่อเรื่องเทวดานี้ เป็นความเชื่อที่นำจะเข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่ของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะเป็นคำที่นิยมใช้ในศาสนา กล่าวถึงวิทยุญาณของมนุษย์ที่กระทำความดี เมื่อตายไปจึงเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ ส่วนคนที่กระทำความชั่วก็จะตกนรกตามแนวคิดของศาสนา สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องกรรม บุญ บาป เป็นต้น

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546: 540) ได้อธิบายไว้คำว่า เทวดา หมายถึง พวกชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์ คำว่าเทวดา จึงมักใช้กับวิญญานฝ่ายดี เพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นผู้มีบุญบารมี ใช้แบบทั่วไปไม่จำเพาะเจาะจง เพียงเพื่อให้รู้ว่าเป็นวิญญานฝ่ายดีเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าการเข้ามาของพระพุทธศาสนา มีการจำแนกกลุ่มวิญญานชัดเจน เป็นดี และชั่ว ฝ่ายดีจะเรียกว่าเทวดา ส่วนชั่วจะเรียกว่า ผี เปรต อสุรกาย หรือสัตว์นรก ที่มีความน่าเกลียด น่ากลัว ซึ่งตรงกับแนวคิดของคนในสังคมปัจจุบันที่มองว่า ผีเป็นสิ่งที่น่ากลัว ดังนั้น เทวดาจึงเป็นคำเรียกที่เข้ามาแทนที่ผีฝ่ายดีในความเชื่อของคนอีสาน เพื่อจำแนกความดี ความชั่วให้ชัดเจน เช่น ผีที่อยู่ในต้นไม้ เรียกว่า รุกขเทวดา ผีที่รักษาพื้นดิน เรียกว่า ภูมมเทวดา ผีป่าผีเขาเรียกว่า เจ้าป่าเจ้าเขา หรือเทวดารักษาป่าเขา เป็นต้น ส่วนผีฝ่ายร้าย ก็คงคำว่าผีเช่นเดิม เพื่อดอกย้ำความน่าเกลียด น่ากลัว คำว่าผี จึงมีความหมายที่เปลี่ยนไปจากเดิม

แม้ว่าเทวดาจะเป็นความเชื่อแบบพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่การนับถือเทวดาในสังคมอีสาน ยังคงรูปแบบของการนับถือผีเอาไว้อยู่ เช่น มีการบูชาอ้อนวอนขอพร การเซ่นสรวง หรือแม้แต่การทรงเจ้าเข้าผี ซึ่งเป็นสิ่งที่ขัดแย้งต่อแนวคิดของศาสนาที่มองว่า เทวดา เป็นเพียงวิญญานของบุคคลที่กระทำความดีจนได้เกิดเป็นเทวดา เสวยบุญกุศลที่ตนเองได้ทำไว้ อาศัยอยู่บนสวรรค์ หรือสถิตยั้งที่ต่าง ๆ ตามแรงบุญของตน ซึ่งเป็นผลมาจากการทำความดีของตนเอง เทวดาในสังคมอีสานจึงเป็นการแปลสภาพมาจากการนับถือผี ของคนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยโบราณ ผสมกับอิทธิพลของทั้งสองศาสนาที่เข้ามาในภายหลัง แล้วผนวกผีให้กลายเป็นเทวดาในพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หลอมรวมทางคติความเชื่อเรื่องพุทธ พราหมณ์ ผี เป็นหนึ่งเดียวจนแยกไม่ออก (ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์, 2556) ดังนั้น การนับถือเทวดาในสังคมอีสาน จึงเป็นพัฒนาการอย่างหนึ่งของการนับถือผีฝ่ายดี ให้มีบทบาทที่ชัดเจนขึ้น และสอดคล้องกับค่านิยมของศาสนา

3. การนับถือเทพเจ้า

เทพเจ้ามีลักษณะความเชื่อเช่นเดียวกับเทวดา บางครั้งก็มีคำเรียกโดยการรวมเป็นคำเดียวกันเช่น เทพเท-วา เทพยาตา แต่เทพเจ้ามีความหมายที่เฉพาะเจาะจง มีบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีลักษณะพิเศษ มีพลังอำนาจพิเศษเฉพาะตนนั้น ๆ ซึ่งต่างจากเทวดาที่เป็นการเรียกวิญญาณของผู้ที่กระทำความดีหรือชาวสวรรค์โดยทั่วไปเทพเจ้าจึงมีลักษณะของเทวดาผู้เป็นใหญ่ หรือเป็นเจ้าแห่งเทวดา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 538-539) นิยมใช้เรียกเทวดาที่มีคุณสมบัติเฉพาะ เช่น พระอินทร์ วรอุเทนบุตร วิชาญกรรมเทพบุตร เป็นต้น

ในคัมภีร์ และในพระสูตรต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเทพเจ้าว่ามีกำเนิดแบบโอปปาติกะ คือ แบบผุดเกิดด้วยอำนาจของกรรมดีที่ได้กระทำมาแล้วในอดีตชาติมี 3 ประเภท คือ อุบัติเทพ สมมติเทพ และวิสุทธิเทพ (พระครูโสภิตสิริธรรม (สิริโร/ทาอ่อน), บุญส่ง สิ้นธุ์นอก และสมเดช นามเกต, 2564) จัดเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีบทบาทต่อธรรมชาติ และพระพุทธศาสนา กลุ่มที่มีบทบาทของเทพในสวรรค์ และกลุ่มที่มีจริยธรรมต่อพระพุทธศาสนา และธรรมชาติ เทพเจ้าเป็นชาวสวรรค์สถิตอยู่บนเทวโลก (พระครูสิริรัตนาวตฺร, 2558) ซึ่งคติเรื่องเทพเจ้าในพุทธศาสนานี้ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่นำมาตีความหมายใหม่ เช่น กรณีของพระอินทร์ซึ่งปรากฏอยู่มากในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา เพราะศาสนาพราหมณ์ในยุคพระเวทให้ความสำคัญกับพระอินทร์เป็นอย่างมาก (มนตรี สิริโรจนานันท์, 2561) พระพุทธศาสนาจึงรับเอาคตินี้มาด้วยให้พระอินทร์อยู่ในฐานะเทวดาที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นเทวดาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ และเมื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกลับมารุ่งเรืองจึงลดลำดับพระอินทร์จากเทพเจ้าสูงสุดลงมาเป็นเทพเจ้าชั้นรอง และยกพระตรีมูรติขึ้นเป็นใหญ่ (กิตติรัช ศรีฟ้า, 2561)

คติแนวคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าในอีสานจึงเป็นคติแบบวัฒนธรรมอินเดีย มีพัฒนาการของความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจากยุคก่อนประวัติศาสตร์สืบทอดในกลุ่มชนพื้นเมืองซึ่งมีลักษณะคล้ายศาสนาผีในอุษาคเนย์ แล้วเกิดการผสมผสานกับแนวคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าอื่น ๆ เมื่อมีการอพยพเข้ามาของชาวอารยัน โดยใช้วิธีการสร้าง

เทวดำนานเพื่อดูกลิ่นเทพพื้นเมืองเหล่านั้น ในเวลาต่อมามีการพัฒนาแนวคิดทางปรัชญาทำให้ผีพื้นเมืองเปลี่ยนสถานะเป็นเทพเจ้า และพระเป็นเจ้าในที่สุด (คมกฤษ อุยเต็กเค่ง, 2561: 1582) การที่เทพเจ้าตามคติแบบอินเดียมีพัฒนาการความเชื่อที่ใกล้เคียงกับการนับถือผีในความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน จึงทำให้เกิดประสานระหว่างความเชื่อได้ง่ายขึ้น ผีอีสานก็ถูกยกสถานะขึ้นเป็นเทพเจ้าตามคตินิยมที่แพร่เข้ามา มีเทวดำนานเล่าความเป็นมา และอำนาจของผีแต่ละตนในด้านพิธีกรรม ก็มีการยึดถือพิธีกรรมอย่างพรหมณ์มาใช้ เช่น การบวงสรวง มีพรหมณ์ประกอบพิธีกรรม มีบทสวดเฉพาะเพื่อใช้ในการสรรเสริญ มีการเรียกขานผีด้วยสถานะแห่งความเป็นใหญ่ เช่น พญา หรือพระยา ผีหลวง เจ้าต่าง ๆ ให้ความรู้สึกถึงความเป็นทางการ ผีอีสานจึงมีสถานะที่สูงขึ้น มีบทบาทที่ไม่ได้แตกต่างไปจากเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ในลัทธิบูชาเทพเจ้า

4. การนับถือพระเจ้า

การนับถือพระเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นเคยนักในความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณในวัฒนธรรมอีสาน เพราะหากยึดบริบทของพระเจ้าตามการศึกษาทางเทววิทยา เช่น พระเจ้าในศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาสากลที่นับถือพระเจ้าเป็นสิ่งสูงสุดเพียงพระองค์เดียว มีสถานะเป็นสิ่งสมบูรณ์ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างไร้ขอบเขตจำกัด ทรงเป็นลัทธิปัญญา เป็นผู้มีความชอบธรรม มีธรรมชาติเป็นความดี และไม่ปรากฏเพศ (Mander, W. J, 1997) ซึ่งต่างจากความหมายแบบไทยที่นิยามความหมายให้เข้าใจว่า หมายถึง พระพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าห้าพระองค์ พระพุทธรูป เทพผู้เป็นใหญ่ และพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 763) แสดงให้เห็นความไม่คุ้นเคยในการนับถือพระเจ้าในแบบศาสนาตะวันตก การนับถือพระเจ้าแบบนี้จึงจำกัดเฉพาะกลุ่ม เช่น ศาสนิกในศาสนา การศึกษา ศาสนา แต่ไม่ทั่วไปในการรับรู้ของคนอีสาน

การนับถือพระเจ้าแบบศาสนาตะวันตกไม่เป็นที่นิยมในสังคมอีสาน อาจมีสาเหตุมาจากความแตกต่างระหว่างความเชื่อ เพราะแต่เดิมพื้นฐานศาสนาและความเชื่อของคนอีสานมาจากศาสนาผี ผสมกับพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามา ก็ไม่มีคำสอนเกี่ยวกับพระเจ้าสูงสุด หรือในศาสนาพรหมณ์-ฮินดู แม้จะกล่าวถึง

การมีอยู่ของพระเจ้าสูงสุด ก็เป็นแบบที่สอดคล้องกับความเชื่อของคนอีสาน ผ่านพิธีกรรมการบูชาสักการะ สามารถอ่อนน้อม บวงสรวงร้องขอพร ให้ความรู้สึกลึกซึ้งติดกับมนุษย์ ซึ่งต่างจากบริบทของพระเจ้าในศาสนาตะวันตก ที่ต้องเป็นสิ่งสมบูรณ์ ให้ความรู้สึกห่างไกลจากมนุษย์จึงไม่เป็นที่นิยมของคนอีสาน แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจปฏิเสธการนับถือพระเจ้าไปเสียทีเดียว เพราะหากศึกษา และตีความ บทบาทของพระเจ้า เช่น ความเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งปวง มีฐานะเป็นสิ่งสูงสุดของมนุษย์ ก็จะพบบทบาทเหล่านั้นในผีหรือเทพเจ้าท้องถิ่น นั่นก็แสดงว่าคนอีสานมีการนับถือพระเจ้าอยู่ แต่นับถือในบริบทของตนเองที่มีความเชื่อเป็นแบบเฉพาะ

การนับถือวิญญาณในสังคมอีสานมีความหลากหลาย มีสาเหตุจากการผสมระหว่างความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อที่เผยแพร่เข้ามายังดินแดนภาคอีสาน เกิดเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณแบบอีสาน ที่มีความเชื่อแบบผี นับถือแบบพุทธ ยึดพิธีกรรมแบบพราหมณ์ กล่าวคือ มีคติความเชื่อเรื่องผีเป็นแกนกลาง เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาก็ปรับทำให้ผีเข้ากับคำสอนของพระพุทธศาสนา และท่าทีของพระพุทธศาสนาเองก็ไม่ได้ปฏิเสธการมีอยู่ของวิญญาณ ยังแบ่งวิญญาณออกเป็นฝ่ายดี ฝ่ายร้ายชัดเจน โดยยึดหลักศีลธรรมเป็นเกณฑ์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของคนอีสานที่อาศัยอำนาจของผีในการจัดระเบียบของสังคม ในส่วนของพิธีกรรมก็ยึดแบบอย่างของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่มีรูปแบบเป็นระเบียบแบบแผน เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ ให้ความรู้สึกเข้มขลังในการประกอบพิธีกรรม การที่สังคมอีสานเปิดรับเอาความเชื่ออื่นเข้ามา ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายของความเชื่อ และการหลั่งไหลเข้ามาของวัฒนธรรม ผีถูกปรับเปลี่ยนท่าทีการนับถือใหม่จากคำสอนของพระพุทธศาสนา และถูกยกสถานะให้สูงขึ้นตามความเชื่อแบบพราหมณ์ เกิดเป็นการนับถือวิญญาณที่มีสถานะหลากหลาย ผีจึงกลายเป็น เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า ตามแต่ค่านิยม และการเปรียบเทียบบทบาทให้เข้ากับศาสนานั้น ๆ เช่น คนอีสานนับถือแกน เป็นผีใหญ่สูงสุด เมื่อพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเข้ามา แกนก็ปรับสถานะเป็นเทวดา หรือเทพเจ้าตามแบบนิยมในศาสนา แต่บทบาทของแกนไม่ได้เปลี่ยนไป เปลี่ยนเพียงสถานะของแกนที่ถูกเรียกตามค่านิยมของ

ศาสนาเท่านั้น การนับถือวิญญาณในวัฒนธรรมอีสาน จึงขึ้นอยู่กับว่าคนอีสานรับรู้เรื่องวิญญาณ และมีความเข้มข้นของความเชื่ออย่างไร เป็นปัจจัยสำคัญในการนับถือ

สถานะของแกนในวัฒนธรรมอีสาน

แกนเป็นที่รู้จัก และมีการนับถืออย่างแพร่หลายในสังคมภาคอีสาน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม และประเพณีประจำท้องถิ่น เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อขอฝนจากแกน การรำผีฟ้ารักษาโรค พิธีกรรมแปลงขวัญ พิธีกรรมสู่ขวัญ เป็นต้น การนับถือแกนในวัฒนธรรมอีสานมีการนับถือตามความเชื่อ และบริบทของพื้นที่ในสังคมชนเผ่ากลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีความเข้มข้นของความเชื่อมากก็จะนับถือในรูปแบบหนึ่ง ส่วนสังคมท้องถิ่น และสังคมเมืองที่มีความเข้มข้นของความเชื่อลดน้อยลงมา และมีการเปิดรับความหลากหลายทางความเชื่อ ก็จะรับรู้ในอีกรูปแบบหนึ่ง ความเข้มข้นของความเชื่อ และการรับรู้ที่ต่างกันนี้ เป็นปัจจัยทำให้สถานะของแกนมีความแตกต่างกัน การนับถือแกนในวัฒนธรรมอีสานปรากฏมีอยู่ 4 ลักษณะ ได้แก่

1. การนับถือแกนแบบผี

ผีแกน เป็นผีที่นิยมนับถือในหมู่คนไท-ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์น้อยใหญ่ในคาบสมุทรของอุษาคเนย์ โดยผีแกนเป็นผีใหญ่สำคัญที่สุด รองลงมาเป็นผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ตลอดจนผีที่สถิตในธรรมชาติทั้งหลาย (รวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี, 2555: 338) การนับถือผีแกนในสังคมภาคอีสาน ไม่มีหลักฐานชัดเจนว่าเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อไร แต่เชื่อว่ามีอยู่คู่กับสังคมอีสานมาอย่างช้านาน และได้กลายเป็นวัฒนธรรมร่วมระหว่างความเชื่อ และความสัมพันธ์ของการดำรงชีวิต เสมือนว่าเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน โดยเฉพาะความเชื่อของชาวอีสานที่ต้องดำรงชีวิตอยู่ภายใต้ระบบอำนาจทางธรรมชาติ หรืออำนาจที่เหนือธรรมชาติ (Potiwan, P, 2559: 103) ผีแกนจึงเป็นผีที่มีความสำคัญต่อระบบโครงสร้างทางสังคมอีสานมาแต่เดิม

ความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว ซึ่งเป็นต้นธารความเชื่อเรื่องผีแกนในวัฒนธรรมอีสาน มีความเชื่อว่าบรรพบุรุษของชนชาติไท-ลาว แต่เดิมอาศัยอยู่เมืองแกน จนกาลเวลาผ่านไปเลยมาได้มีโลกเกิดขึ้น จึงมีชาวแกนจำนวนหนึ่งลงมาอาศัยอยู่บนโลก แล้วสร้างบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองสืบมา เมืองแกน และเมืองมนุษย์

มีเครือข่ายกาดเป็นสะพานเชื่อมกัน (มหาบุญมี เทบสีเมือง, 2554: 34) ในพงศาวดารล้านช้างเล่าไว้ว่า เมื่อโลกบังเกิดขึ้น ผี และคนเดินทางไปมาหาสู่กันไม่ขาด (องค์การคำของครูสุภา, 2506: 137) ผีในที่นี้ใช้เรียกชาวแกนบนฟ้า ส่วนคนใช้เรียกชาวแกนที่มายุบนโลก นานวันเข้าก็มีเหตุการณ์ที่ทำให้ฟ้า และโลกแยกขาดจากกัน เช่น ตำนานปู่เยอ ย่าเยอตัดเครือข่ายกาด (OU MAN, 2561) ตำนานปู่เจ้าตัดสายโยงฟ้าของชาวไทดำ (สุมิตร ปิตัตถ์, 2545) คนกับผีจึงไปมาหาสู่กันไม่ได้อีก แต่ก็ยังตามระลึกถึงบรรพบุรุษของตนที่มาจากแกน จึงเรียกเผ่าพันธุ์กันว่าพวกไท พวกแกน แปลว่า ฟ้า ด้วยเหตุนี้พวกไท-ลาว จึงมีลัทธินับถือผีฟ้ามาแต่เดิม (มหาสิลา วีระวงส์, 2540: 13) ผีแกน และผีฟ้า จึงมีความหมายเป็นสิ่งเดียวกัน คือ เป็นวิญญาณฟ้าหรือผีใหญ่ที่สถิตอยู่บนฟ้า และเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษสูงสุด เป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ และมอบความอุดมสมบูรณ์ให้แก่โลก จึงเป็นที่เคารพบูชาของกลุ่มชาติพันธุ์มาช้านาน

การนับถือผีแกน หรือผีฟ้าของคนอีสานมีความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับความเชื่อเรื่องผีอื่น ๆ เพราะผีแกนเป็นผีใหญ่ อยู่สูงกว่าผีทั้งปวง เมื่อมนุษย์ตายไปขวัญ หรือวิญญาณ ก็จะเดินทางไปยังเมืองแกน ไปอยู่ร่วมกับผีบรรพบุรุษแล้วเดินทางไปยังเมืองฟ้าเพื่อไหว้ผีฟ้า (Potiwan, 2559: 106) และเกิดเป็นผีดำ (ผีโคตรวงศ์) และกลายเป็นแกนในที่สุด (จตุพล ทองสกุล, 2553: 77) ดังนั้น การนับถือผีแกนของคนอีสาน จึงเป็นการนับถือผีบรรพบุรุษผู้เป็นต้นกำเนิดของมวลมนุษยชาติ นอกจากนี้ การที่ผีแกนเป็นผีที่มีอำนาจมาก จึงมีการอ้อนวอนเพื่อขอให้ผีแกนช่วยเหลือในยามที่มนุษย์พบเจอกับปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ จนเกิดเป็นประเพณี และความเชื่อสำคัญของคนอีสาน เช่น ประเพณีขอฝน พิธีเหยา การรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนการบูชาเพื่อให้ผีแกนคุ้มครอง ในฐานะผีบรรพบุรุษของคนอีสาน และคนอีสานก็เปรียบเสมือนลูกหลานของผีแกน

2. การนับถือแกนแบบเทวดา

หลังการแผ่เข้ามาของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ท่าทีของการนับถือผีแกนก็มีการเปลี่ยนแปลง คำว่า แกน ไท ซึ่งแต่เดิมนิยมใช้เรียก

วิญญาณฟ้าที่มีอำนาจอยู่บนเมืองฟ้า และมนุษย์ที่สืบเชื้อสายมาจากฟ้า ก็แปลความหมายเป็น เทวดา คำว่า แถน ไท ในภาษาลาว จึงแปลว่า เทวดา (อุ๋คำ พมวงสา, 2501: 7) แถนจึงถูกนับถือในฐานะของเทวดา แบบพระพุทธศาสนา และพราหมณ์-ฮินดู

พระพุทธศาสนา และพราหมณ์-ฮินดู ถือว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีคิดของคนอีสาน ในการปรับถ้อยความเชื่อจากการนับถือผีแถน มาสู่ความเป็นเทวดา เช่น การแต่งวรรณกรรมทางศาสนาเพื่อชมกัน ตัวละครจะนับถือผีฟ้า ผีแถน แต่ลำดับต่อมาจะรบกับผีฟ้า ผีแถน เป็นสงครามยืดเยื้อ จนพระอินทร์ต้องลงมาหย่าศึก ตัวละครจึงไปบูชาพระธาตุจุฬามณี แสดงถึงการเปลี่ยนคติความเชื่อจากผีไปสู่พระพุทธศาสนา ความขัดแย้งเหล่านี้ทำให้เกิดการสร้างวรรณกรรม มนุษย์ทำสงครามกับแถน และมนุษย์เป็นผู้ชนะ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, ม.ป.ป.: 91) รวมถึงทำพิธีของรัฐในสมัยกันที่นิยมศาสนา ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการนับถือของประชาชนด้วย เช่น กรณี นางแก้วแก้งญา (Nang Keo-Keng-Ya) พระมเหสีของเจ้าฟ้าจ๋มขอให้ยกเลิกการฆ่าช้าง และควายสังเวณี (Viravong, 1964: 36) สมเด็จพระโพธิสาลราชทรงมีโองการให้เลิกถือผีฟ้า ผีแถน ให้รื้อหอโง่งที่ใช้เลี้ยงผีมาแต่โบราณ แล้วสร้างวัดแทน (องค์การคำของคุรุสภา, 2506: 161) แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจห้ามประชาชนให้นับถือผีแถนที่ยึดถือมาแต่เดิม จึงเกิดการผสมระหว่างความเชื่อขึ้น ผีแถนกลายมาเป็นเทวดาแบบพระพุทธศาสนา นับถือพระพุทธเจ้า แต่ก็ยังคงบทบาทของความเป็นผีแถน ที่ได้รับการบูชา เช่น สรวงจากคนอีสานเช่นเดิม

ในมุมมองของศาสนานิยมอย่างพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็ได้ปฏิเสธพิธีกรรมบูชา และเช่นสรวง เพียงปรับบริบทมาเป็นการทำบุญ อุทิศ และการแผ่บุญกุศลให้ผีแทน สำหรับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็ปรับเป็นพิธีบวงสรวง และการสวดอ้อนวอนสรรเสริญ ผีแถนจึงเคลื่อนเข้าสู่อาณาจักรเทวดาของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และเป็นที่รับรู้ของคนอีสานในฐานะเทวดาที่คอยรักษาคุ่มครองคนอีสาน และรวมถึงผีอื่นๆ ก็ปรับเปรียบความเชื่อ และการนับถือเข้าสู่ศาสนาหลักไป กลายมาเป็นเทวดาจำพวกต่าง ๆ เช่น ฝนุตตา กลายเป็นเทวดาอารักษ์ รุกขเทวดา พระภูมิเจ้าที่ ผีบรรพบุรุษ ผีดำ ก็กลายเป็นเทวดาบนสวรรค์ เป็นต้น

3. การนับถือแกนแบบเทพเจ้า

การนับถือแกนแบบเทพเจ้าก็มีลักษณะเช่นเดียวกับการนับถือแกนแบบเทวดาที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่มีการอธิบายความเป็นตัวตนเฉพาะ คือ มีการอ้างอ้างเทวดานาน มีเรื่องเล่าถึงคุณสมบัติคุณวิเศษ มีหน้าที่ ซึ่งการนับถือแกนในชั้นนี้มีอยู่อย่างแพร่หลายในสังคมอีสาน เช่น คนอีสานเชื่อว่า แกนเป็นเทพเจ้าแห่งฝน จึงต้องมีการบูชาเพื่อขอฝน แกนเป็นเทพเจ้าผู้ลิขิตดวงชะตา จึงต้องมีการทำพิธีกรรมเสียเคราะห์เสียกลาง เป็นต้น

การนับถือแกนแบบเทพเจ้า นับว่าเป็นที่นิยม และรู้จักกันดีในสังคมอีสาน เพราะความเชื่อชั้นนี้มีเนื้อหา มีเรื่องราวที่สามารถเล่าสู่กันฟัง หรือกล่าวอ้างคุณสมบัติต่าง ๆ ทำให้เกิดเป็นความเชื่อ อีกทั้งยังเป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังของวัฒนธรรมอีสาน เช่น วรรณกรรมเรื่องตำนานพญาคันคากต่อสู้กับแกนเพื่อช่วงชิงฝน ทำให้เกิดประเพณีบุญบั้งไฟ วรรณกรรมเรื่องขุนนางอ้วนตอนเลี้ยงสายแนนดูดวงชะตา เนื้อคู่จากแกน ทำให้เกิดพิธีกรรมเสี่ยงแนนเลือกคู่ วรรณกรรมเรื่องขุนบรมราชา ในบันทัดของวรรณกรรมได้กล่าวถึง การผนวกรวมความเชื่อเรื่องแกนมาเป็นเทพเจ้า ในศาสนาว่า แกนหลวงฟ้าคีน คือ พระอินทร์ แกนแตง คือ วิสสุกรรม แกนกลมเฒ่า แกนเถือก แกนหึ่งเฒ่า แกนฟ้าปากสวรรค์ คือ ทำวจุตโลกบาลมหาราชทั้งสี่ เป็นต้น (ขุนบรม, 2552: 58) แม้ว่าในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อาจมีความขัดแย้งกันระหว่างความเชื่อ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานหลายเรื่อง และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ แต่ท้ายที่สุดก็ผสมผสานความเชื่อเข้าด้วยกัน

การที่แกนถูกยกสถานะเข้าสู่ความเป็นเทพเจ้า จึงเป็นที่นิยมนับถือ และรับรู้โดยทั่วไปในสังคมอีสาน เพราะความที่สถานะเทพเจ้าเป็นที่นิยมทั้งในแง่มุมของรัฐ และประชาชน การเรียกขานแกนจึงมีการยกย่องให้สูงขึ้น มีการเรียกขานแกนเป็น พญา หรือพระยา มีคำว่าหลวงต่อท้าย เป็นต้น เพื่อแสดงความเทพเจ้า ผู้เป็นใหญ่ นอกจากนี้ ยังเป็นการสะท้อนบทบาททางการเมือง ในฐานะเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ ผู้มอบความชอบธรรมให้แก่ชนชั้นปกครอง เช่น กรณีราชวงศ์ลาวอ้างสืบเชื้อสายจากขุนบรมราชาผู้ที่แกนส่งลงมาเป็นผู้ปกครองมนุษย์ เจ้าฟ้าจ๋มอ้างอำนาจผีแกนในการปกครอง และใช้คำว่าเจ้าฟ้า เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์นั้น (โสภี

อุณหะยา, 2554: 5) ในสมัยพระเจ้าวิสุทธิราชได้มีการปรับโครงสร้างของสังคมลาวผ่านวรรณกรรมขุนบรม เพื่ออ้างความชอบธรรมในการเป็นกษัตริย์ที่สืบต่อมาจากบรรพบุรุษ (Stuart-Fox, M, 2553: 13) แม้แกนจะถูกปรับสถานะเป็นเทพเจ้า สะท้อนความเข้าใจและค่านิยมในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนในสังคมอีสาน ภาพลักษณ์ของแกนในปัจจุบัน จึงมีการแสดงออกอย่างเทพเจ้า หรือเทวดาผู้เป็นใหญ่ ที่เห็นโดยทั่วไปในจิตรกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ตามวัด และศาลเจ้า ที่มีองค์ประกอบอย่างมนุษย์ ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ หรือเป็นเทพเจ้าอย่างตามศิลปกรรมไทย อันเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปของคนในสังคมอีสานเมื่อกล่าวเทพเจ้า

4. การนับถือแกนแบบพระเจ้า

แกนในความเข้าใจของคนทั่วไปในปัจจุบัน มักเข้าใจในแบบการนับถือเทพเจ้า หรือพระเจ้าสูงสุดที่มีการนับถือแบบศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงมีส่วนน้อยที่จะเข้าถึงสภาวะความเป็นพระเจ้าสูงสุดแบบศาสนาตะวันตก แม้ว่าในวรรณกรรมทั่วไปที่กล่าวถึงแกน จะกล่าวถึงอำนาจในความเป็นผู้สร้างโลก สร้างมนุษย์ แต่ก็ไม่ได้ทำให้เข้าใจต่อสภาวะที่แท้จริงในความเป็นพระเจ้า เพียงแต่มองเป็นเรื่องราวปรัมปราที่เล่าต่อ ๆ กันมา เพื่อความสนุกสนาน หรือยุติปัญหาด้วยความเชื่อเท่านั้น

การนับถือแกนแบบพระเจ้าจึงเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มชนที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาตะวันตก เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลามที่เข้ามาเผยแพร่ในภาคอีสาน แต่ไม่แพร่หลายอย่างการนับถือแบบผี เทวดา และเทพเจ้า สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนา และค่านิยมของสังคมมีผลต่อการปรับเปลี่ยนท่าทีในการนับถือแกน ในวัฒนธรรมอีสาน การให้ความสนใจในความเป็นพระเจ้าของแกน จึงเป็นเรื่องไกลตัว และแปลกใหม่สำหรับคนอีสาน หรืออาจถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยมีประโยชน์ เสียด้วยซ้ำ เพราะโดยพื้นฐานในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของมนุษย์ มักยึดโยงกับความต้องการของมนุษย์ เข้าใจได้ง่ายในบริบทของชาวบ้าน ถูกกับอุปนิสัย สามารถวิงวอนเรียกร้องจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นแบบอย่าง และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ (สมภาร พรหมทา, 2549: 52-53)

การนับถือแกนแบบพระเจ้าต้องอาศัยการเปรียบเทียบกับศาสนาที่นับถือพระเจ้า เพราะหากพิจารณาถึงบทบาทของแกนตามความเชื่อของคนอีสาน เช่น การกล่าวถึงแกนหลวง ในความเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง มีอำนาจสูงสุด เป็นหัวหน้าของเหล่าแกนทั้งปวง (ประยงค์ แสนบุราณ, 2554: 10) ลักษณะของความเป็นสิ่งสูงสุดนี้ จึงเป็นเหตุผลที่ว่า คนอีสานมีการนับถือแกนแบบพระเจ้า และหากทำการเปรียบเทียบกับความเป็นพระเจ้าแบบตะวันตก ก็จะพบลักษณะของพระเจ้า คือ ทรงเป็นพระเจ้าสูงสุดเพียงพระองค์เดียว มีสถานะเป็นพระวิญญูญาณศักดิ์สิทธิ์ อันไร้ตัวตน เป็นความดั่งามสูงสุด เป็นสาร์ตอะที่แท้จริงของมนุษย์ มนุษย์เป็นวิญญูณที่แสวงหาพระองค์ มีบัญญัติศีลธรรมแห่งชีวิตที่มนุษย์ทุกคนต้องการกระทำตามอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ (สุวิทย์ วิซัด, 2552) การนับถือแกนแบบพระเจ้านี้ จึงเป็นการทำความเข้าใจแกนบนภาพลักษณ์ของการศึกษาศาสนา ที่ต้องอาศัยการตีความ และเปรียบเทียบคุณสมบัติของการนับถือพระเจ้า เพื่อวิเคราะห์คุณสมบัติของแกนในประเด็นนี้ออกมา ทำให้เห็นพัฒนาการความเชื่อของมนุษย์ในอีกแง่มุมหนึ่ง ซึ่งเป็นผลดีต่อการทำให้เข้าใจศาสนา และความเชื่อของตนเอง หรือของผู้อื่นได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งต่างจากความเข้าใจในบริบทความเชื่อเพียงอย่างเดียว ที่มักจะมีอคติปิดบัง หรืออคติที่เกิดมาจากความเชื่อในสิ่งนั้น

การนับถือแกนแบบพระเจ้าในวัฒนธรรมอีสานจึงมีอยู่ เพียงแต่ไม่นิยมนับถือแบบพระเจ้าอย่างตะวันตก เพราะพระเจ้ามักมาพร้อมกับคุณสมบัติที่สมบูรณ์ดีพร้อม การตอบรับต่อผู้ศรัทธาของมนุษย์ จึงมักถูกมองว่าเป็นเรื่องห่างไกล ด้วยการดำเนินชีวิตที่ต้องดิ้นรนในการเลี้ยงชีพ สิ่งที่เหมาะสมที่พึงจึงควรเป็นสิ่งที่ใกล้ตัว และเป็นที่ยึด ด้วยเหตุนี้ การนับถือแกนแบบพระเจ้าจึงมีบทบาทน้อยลง เพราะดำรงอยู่ในความเป็นอุดมคติ การนับถือแกนแบบผี เทวดา และเทพเจ้า จึงมีความสำคัญมากกว่า เพราะสอดคล้องในทางปฏิบัติ และรูปแบบวิถีชีวิต ที่ให้ความรู้สึกใกล้ชิดคุ้นเคย เป็นที่พึ่งที่เห็นผลได้ แต่อย่างไรก็ตาม การนับถือแกนแบบพระเจ้ามักชัดเจนในบริบทของการศึกษาศาสนา ที่สามารถตีความ และเปรียบเทียบบทบาท ทำให้เห็นภาพลักษณ์ของแกนที่ชัดเจนขึ้นในบริบทของพระเจ้า

จากการนับถือแดนในวัฒนธรรมอิสลามดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ลักษณะการนับถือแดนนั้นมีความต่างกัน มีทั้งการนับถือแบบผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า ซึ่งเป็นผลมาจากการรับรู้ของคนอิสลามที่มีต่อแดน คือ คนอิสลามรับรู้หรือนับถืออย่างไร แดนก็จะอยู่ในความหมาย และได้รับการนับถือในสถานะนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า แดนไม่เคยหายไปจากการนับถือของคนอิสลาม เพียงแต่ปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางความเชื่อ และค่านิยมของสังคมเท่านั้น แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องแดนได้หยั่งลึกลงไปในสำนึกของคนอิสลามอย่างเหนียวแน่น แม้ว่าสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือมีการเปิดรับเอาความเชื่อใหม่ ๆ เข้ามาก็ตาม ความเชื่อเรื่องแดนก็สามารถปรับบริบทเข้ากับความเชื่อนั้นได้ แดนในความเข้าใจของคนอิสลามในปัจจุบันมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทพื้นที่ และความต้องการที่จะใช้สอยในความเชื่อ อย่างเช่น ในกลุ่มเผ่าไท-ลาวต่าง ๆ ที่มีความเข้มข้นทางวัฒนธรรมความเชื่อ ก็จะมีนับถือแดนในบริบทของผีฟ้า ผีดิน ผู้เป็นผีใหญ่ และมีอำนาจเหนือผีทั้งหลาย ในมโนทัศน์ของคนอิสลามที่ได้รับอิทธิพลภาพลักษณ์เทวดาจากพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็นับถือแดนในความหมายของเทวดา ในสังคมชาวนาอิสลาม ก็จะมีนับถือแดนเป็นเทพเจ้าแห่งฝน และความอุดมสมบูรณ์ หรือแม้แต่ในการศึกษาที่สามารถตีความแดนเป็นพระเจ้าแบบศาสนาตะวันตก เป็นต้น

วิเคราะห์สถานะของแดนในวัฒนธรรมอิสลาม

การนับถือแดนในวัฒนธรรมอิสลามมีหลายลักษณะ ทำให้แดนดำรงอยู่ในสถานะที่ต่างกัน คือ ดำรงอยู่ในสถานะของผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า แต่ทั้ง 4 สถานะของแดนนี้ มีความเกี่ยวข้องเป็นความเชื่อเดียวกัน มีสถานะในความเกี่ยวเนื่องเป็นแดนองค์เดียวกัน แม้จะเรียกขานแดนในสถานะต่างกัน ก็เป็นเพียงการสื่อความหมายตามการรับรู้ และค่านิยมของคนในสังคม ที่ใช้สื่อถึงสิ่งที่มีสภาวะของวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อเท่านั้น สามารถวิเคราะห์ และอธิบายความสอดคล้องของสถานะต่าง ๆ ของความเป็นผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้าของแดนในวัฒนธรรมอิสลาม ได้ดังนี้

1. ฝืในความหมายของคนอีสาน

ฝืในความหมายดั้งเดิมของคนอีสาน เป็นคำที่ใช้เรียกสิ่งที่มีสภาวะทางวิญญาณ ไม่ได้บ่งบอกถึงลักษณะของความดีความชั่ว เหมือนอย่างการรับรู้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างใช้เรียกวิญญาณในธรรมชาติ เช่น ฝืฟ้า ฝืน้ำ ฝืนา ฝืป่า ฝืเขา ใช้เรียกวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เช่น ฝืขวัญ ฝืบรรพบุรุษ ฝืดำ ฝืปู่ตา ฝือารักษ์ ฝืเมหัดค์ ฝืบอบ ใช้เรียกวิญญาณที่สถิตในสิ่งของ เช่น ฝืบ้าน ฝืเรือน ฝืเรือ ฝืเกวียน ฝืแม่คไฟ (กระบะทราย หรือหิ้งรองเตาไฟ) ฝืแม่บันได เป็นต้น

ความหมายของฝื และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มน้ำโขง เป็นเพียงการแปรเปลี่ยนไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยในยุคแรกมนุษยศาสตร์พหุวิทยาอย่างเข้มข้น ฝืจึงมีความหมายในการค้าขูชีวิต บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้อยู่รอดปลอดภัย จากนั้นจึงเข้าสู่ยุคที่รัฐให้ฝืมีความหมาย เพื่อให้เห็นว่ารัฐสามารถเป็นที่พึ่งได้ดีกว่าฝื และเมื่อเข้าสู่ยุควัฒนธรรมประเพณีมีมูลค่าทางเศรษฐกิจ ฝืได้เพิ่มความสำคัญ และถูกสร้างความหมายใหม่ เป็นเทวดา เทพเจ้า หรือพระเจ้า (ปริญ รสจันทร์, 2562) ดังนั้น ฝืแกน หรือฝืฟ้า จึงหมายถึงวิญญาณฟ้าศักดิ์สิทธิ์ มีความยิ่งใหญ่ มีฤทธิ์อำนาจบันดาล โดยมีคำว่าฝื เป็นสิ่งที่บ่งบอกสถานะของสภาวะทางวิญญาณในความหมายดั้งเดิมของคนอีสานเท่านั้น สถานะของฝืแกน จึงมีสถานะไม่ต่างจากความเป็นเทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า ที่มีสภาวะของความเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ มีความหมายครอบคลุมสิ่งที่มีสภาวะทางวิญญาณทั้งหมด

2. พัฒนาการของความเชื่อเรื่องแกน

แกนมีพัฒนาการของความเชื่อมีผลต่อสถานะ และการนับถือในสังคมอีสาน โดยพิจารณาจากพัฒนาการการนับถือศาสนาของมนุษย์ จะพบว่า ความเชื่อเรื่องแกนมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามพลวัตของสังคม เมื่อสังคมมีความเชื่ออยู่ในขั้นใด แกนก็จะถูกสื่อออกมาในรูปแบบนั้น และข้อแตกต่างของสังคมมนุษย์ ทำให้ความเชื่อเรื่องแกนมีพัฒนาการที่ต่างกัน ส่งผลต่อสถานะ และการนับถือด้วย ดังจะเห็นได้จากสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ สังคมชนเผ่าที่มีความเจริญของเทคโนโลยี และค่านิยมสมัยใหม่เข้าไปมีบทบาทน้อย ความเชื่อเกี่ยวกับแกนก็ยังเข้มข้น หรือคงความดั้งเดิมเอาไว้ จึงนับถือแกนแบบฝื ส่วนสังคมเมืองที่มีการหลั่งไหลเข้ามา

ของวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ก็มีการเปลี่ยนแปลงปรับท่าทีของความเชื่อเกี่ยวกับแก่นไปด้วย

แกนหากพิจารณาถึงต้นตอของความเชื่อจะพบว่า มีกำเนิดจากการนับถือธรรมชาติ เพราะคำว่าแก่นมีความหมายถึงคำว่า “ฟ้า” มีคำที่ใช้ในลักษณะใกล้เคียงกัน คือ คำว่า ไท หรือ ไท ก็หมายถึงฟ้าเช่นกัน หรือในบางครั้งก็เรียกรวมกันว่า ฟ้าแก่น หรือ ใต้แก่น ในภาษาจีนเรียกว่า “เทียน” (มหาบุณมี เทปสีเมื่อง, 2554: 33) แล้วสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับวิญญาณมนุษย์ให้ผูกพันอยู่กับฟ้า มีวัฒนธรรมขอลูกจากฟ้าจากแก่น (มหาสีลา วีระวง, 2548: 8) พิธีส่งขวัญ หรือวิญญาณคนตาย กับสู่ฟ้า เพื่อบอกทางให้ขวัญเดินทางไปหาบรรพบุรุษ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 26) หลังจากนั้นจึงมีพัฒนาการสู่การนับถือเป็นวิญญาณฟ้า ให้ฟ้ามีสภาวะของสิ่งที่สามารถรับรู้มีความรู้สึก ให้คุณ ให้โทษกับมนุษย์ได้ สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรมจึงต้องพึ่งพาน้ำฝนในการเพาะปลูก ฝนที่ตกลงมาจากฟ้าจึงเหมือนการประทานพรจากเทพเจ้า คนในสมัยนั้นจึงนับถือฟ้า หรือสำนักบุญคุณของฟ้า ประดุจผู้มอบความอุดมสมบูรณ์ และชีวิต ก่อนที่ก่อตัวเป็นการนับถือฟ้าอย่างเทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า หลังการรับเอาพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เข้ามา คุณสมบัติต่าง ๆ ของแก่นในความเชื่อของคนอีสานได้รับการยอมรับ จึงมีการเรียกขานแก่นในระบบของศาสนานั้น กลายเป็นเทวดา เทพเจ้า และรวมถึงความเป็นพระเจ้าด้วย ดังนั้น หากพิจารณาในมิติของพัฒนาการทางความเชื่อของมนุษย์ ก็ยืนยันได้ว่า ความเชื่อเรื่องแก่นในวัฒนธรรมอีสานเป็นความเชื่อเดียวกัน แม้มีสถานะ และการเรียกขานต่างกันไปเป็นเพราะระดับในการนับถือ และค่านิยมของสังคมเท่านั้น

3. ประเภทของแก่น

แก่นในวัฒนธรรมอีสานมีอยู่หลายองค์ หลายระดับ มีคุณสมบัติ และทำหน้าที่ต่างกัน ส่งผลต่อการรับรู้ และนับถือของคนอีสาน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับว่าบริบทใดควรนับถือแก่นองค์ใด ตามบทบาทของแก่นแต่องค์นั้น แก่นองค์ใดเป็นที่นิยมบูชา ก็จะเป็นใหญ่ หรือปรากฏอยู่ในการนับถือของสังคมนั้น องค์ไหนไม่สำคัญก็จะถูกลดความสำคัญลง แก่นในความเชื่อของคนอีสานสามารถแบ่งเป็นกลุ่มตามคุณสมบัติ ได้ดังนี้

3.1 แกนหลวง มีองค์เดียว เป็นปฐมของสรรพสิ่งทั้งมวล ดำรงอยู่ในความเป็นสิ่งสูงสุด มีความหมายเทียบได้กับ พระเจ้า (God) ในศาสนาเทวนิยม เป็นผู้สร้างโลก และสรรพสิ่ง รวมถึงทรงสร้างแกนองค์อื่น ๆ ให้ทำหน้าที่ตามบัญชาของพระองค์ ในนิทานปรัมปราเรื่องแกน เรียกแกนหลวงว่า แกนฟ้าขึ้น (ภิรณย โชติกันตะ, 2531: 87) ในพงศาวดารล้านช้างเรียกว่า “พระยาแกนหลวง” (องค์การค้าของคุรุสภา, 2506: 140)

3.2 แกนบริวาร มีความหมายเทียบได้กับเทพเจ้า (gods) มีศักดิ์ต่ำกว่าแกนหลวง หรือถูกสร้างขึ้นโดยแกนหลวง มีหน้าที่ในการปฏิบัติตามบัญชาของแกนหลวง แกนบริวารมีจำนวนมาก มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของแกนแต่ละองค์ เช่น แกนหล่อ คือ แกนแห่งการช่าง เป็นผู้ที่มีหน้าที่หล่อมนุษย์ให้มีรูปร่าง และหน้าตา ก่อนลงมาเกิด เทียบได้กับพระวิษณุกรรม แกนแต่ง คือ แกนผู้ที่มีหน้าที่ประสาทวิชาความรู้ต่าง ๆ ให้แก่มนุษย์ เช่น การเพาะปลูก การทอผ้า การเลี้ยงไหม การเลี้ยงสัตว์ การตีเหล็ก สถาปัตยกรรมต่าง ๆ แกนคำ คือ แกนผู้ทำหน้าที่ในการสงคราม เป็นเทพเจ้าแห่งสงคราม แกนซัง คือ แกนผู้ทำหน้าที่ในการตัดสินพิจารณาคนดี และคนชั่ว หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความยุติธรรม เป็นต้น (ภิรณย โชติกันตะ, 2531: 87)

3.3 ชาวแกนที่อาศัยอยู่บนเมืองแกน เป็นชาวแกน หรือชาวฟ้า มีลักษณะเป็นเทวดา (angels) มีจำนวนมาก มีทั้งเพศหญิง และเพศชาย อาศัยอยู่บนเมืองแกน คอยช่วยงานแกนบริวารอีกทอดหนึ่ง ซึ่งแกนระดับนี้มักไม่ถูกเรียกชื่อว่าแกนนำหน้า เช่น ปู่เยอ ย่าเยอ นางมาตราช่า แม่บัว พวกผีแมน เป็นต้น ชาวแกนบางองค์ก็ลงมาอยู่บนโลกมนุษย์ได้รับการนับถือเป็น ผีมหัศจรรย์ ผีอารักษ์ ผีหลักเมือง ผีปู่ตา ซึ่งผีเหล่านี้ล้วนเป็นผีมีชื่อ หรือสร้างคุณงามความดีให้แก่มนุษย์มาก่อน จึงได้รับการนับถือในฐานะเทวดา

3.4 วิญญาณมนุษย์ (Souls) ในตำนานการสร้างโลก มนุษย์ถือว่าเป็นลูกหลานของชาวแกน เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากแกนที่ลงมาอยู่บนโลก ในพงศาวดารล้านช้างมนุษย์เกิดจากน้ำเต่าปุงของแกน และสืบตระกูลเป็นชนเผ่าไท-ลาวกลุ่มต่าง ๆ (องค์การค้าของคุรุสภา, 2506) มนุษย์จึงถือว่าเป็นชาวแกน

เมื่อเสียชีวิตลง วิญญาณก็จะเดินทางกลับเมืองแกนอาศัยอยู่กับแกนบรรพบุรุษ เป็นผีบรรพบุรุษ ผีดำ และเป็นแกนในที่สุด ในพิธีกรรมเกี่ยวกับศพของชาวอีสาน จึงมีการบอกทางเพื่อให้ขวัญ หรือวิญญาณผู้ตายเดินทางไปสู่เมืองแกนอย่างปลอดภัย พร้อมกับเตรียมข้าวของเครื่องใช้ให้ผู้ตายเอาไปใช้ในเมืองแกน ซึ่งคล้ายกับพิธีกรรม กงเต็กแบบจีน สำหรับคติพุทธคือการทำบุญอุทิศ

แกนจึงเป็นความเชื่อแบบสายวัฒนธรรม มีความสอดคล้องเชื่อมโยง ถึงกัน มีแกนหลวงเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง เป็นขวัญ หรือวิญญาณหลักของโลก จึงมีฐานะเป็นผีใหญ่สูงสุด วิญญาณทั้งปวงจึงเกิดจากแกนหลวง เป็นแกนบริวาร ชาวแกน และวิญญาณมนุษย์ ทำยที่สุดก็จะกลับคืนไปสู่แกนหลวงเช่นเดิม ในวัฒนธรรมคนลาวจึงเชื่อว่า แกนเปรียบได้กับดาวใหญ่ หรือดวงอาทิตย์ วิญญาณมนุษย์เปรียบได้กับดาวเล็กที่ส่องแสงเคียงข้างแกนบนฟ้า (ไพฑู ธา, 2556: 31) ดังนั้น การนับถือแกนในวัฒนธรรมอีสาน จึงครอบคลุมการนับถือแกนแบบผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้าทั้งหมด

4. คุณลักษณะของแกน

สถานะของแกนสามารถทำความเข้าใจได้ในหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับ พัฒนาการของความเชื่อ และบริบทของแกนเอง แต่หากพิจารณาตามคุณสมบัติ ของแกนจะพบว่า แกนทั้งปวงมีสถานะเป็นสิ่งเดียวกันโดยวิเคราะห์ความเป็นสิ่งจริงแท้ และภาคแสดง เพื่อให้เกิดการรับรู้ถึงการมีอยู่ของแกนใน 2 ลักษณะ คือ แบบที่เป็นบุคคล คือ มีตัวตน เป็นบุคคล สามารถสืบสาวเรื่องราว มีความคล้ายคลึง ใกล้ชิดกับความเป็นมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มักปรากฏ อยู่ในรูปของตำนาน นิทานปรัมปรา และวัฒนธรรมความเชื่อ และแบบที่ไม่เป็นบุคคล คือ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามสภาพของความเป็นจริง ดำรงอยู่อย่างไม่จำกัด หรือมี ข้อบกพร่องต่อความสมบูรณ์ เช่น เป็นวิญญาณต้นกำเนิด และจุดสิ้นสุด มีลักษณะ เป็นกฎของธรรมชาติ เป็นสภาวะความจริงของโลก (สมภาร พรหมทา, 2549: 52)

แกนมีความจำเป็นที่ต้องแสดงคุณลักษณะทั้งสองเพื่อให้เกิดการรับรู้ กล่าวคือ แกนเป็นสภาวะที่แท้จริง สมบูรณ์ ซึ่งไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยศักยภาพ ของมนุษย์ที่ไม่ใช่สภาวะที่แท้จริง หรือเป็นสิ่งสมบูรณ์ ดังนั้น แกนจึงจำเป็นจะต้อง

มีภาคแสดงให้สามารถรับรู้ได้ ซึ่งอาจจะอยู่ในสภาวะของกฎธรรมชาติ ดำรงอยู่ในสถานะของผี เทวดา เทพเจ้า หรืออื่น ๆ ให้มนุษย์สามารถรับรู้ถึงการมีอยู่ในระบบปรัชญาอินเดียได้อธิบายสภาวะทั้งสองว่าเป็นสิ่งที่ต้องปรากฏของพรหมัน คือแบบสคุณพรหมัน ปรากฏรูป และคุณสมบัติ เป็นที่ชื่นชอบของบุคคลทั่วไป และอีกแบบ คือ นิรคุณพรหมัน พรหมันที่ปราศจากคุณสมบัติ เป็นภาวะบริสุทธิ์ และเป็นความจริงแท้หนึ่งเดียว (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547) คุณสมบัติของแกนก็เช่นเดียวกัน ที่ต้องแสดงออกมาในรูปของผี เทวดา เทพเจ้า หรือพระเจ้าอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้เป็นที่รับรู้ของมนุษย์ หากพิจารณาโดยนัยยะนี้ สถานะทั้งปวงของแกนเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นเพียงภาคแสดงของแกนที่แท้จริงเท่านั้น

5. ค่านิยมทางศาสนา

ค่านิยมทางศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญในการเปรียบเทียบศาสนาที่แตกต่างจากสิ่งที่ตนนับถือ ซึ่งอาจทำให้เกิดผลดี หรือร้ายก็ได้ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้เปรียบเทียบ เพราะหากพูดถึงความเชื่ออื่นที่ต่างไปจากความเชื่อของตน มนุษย์มักจะยึดเอาความเชื่อของตนเป็นใหญ่ในการเปรียบเทียบความเชื่ออื่น หรือมองความเชื่ออื่นตามความเข้าใจของตนเองที่ได้รับจากปลุกฝัง และบ่มเพาะมาแล้วจากความเชื่อของตนเอง

คนอีสานในปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลในการนับถือสิ่งที่เป็นวิญญานจากทั้งแบบดั้งเดิม และแบบที่เผยแพร่เข้ามา จึงทำให้มีการหลั่งไหลทางวัฒนธรรม มีการปรับท่าทีของความเชื่อเข้าหากัน มีทั้งแบบที่ยึดความเชื่อเก่าปฏิเสธความเชื่อใหม่ หรือละทิ้งความเชื่อเก่าอ่อนรับความเชื่อใหม่ ซึ่งมีมาแล้วจากข้อพิพาทกันในอดีต จนท้ายที่สุดจึงมีจุดลงตัวร่วมกัน ประนีประนอมระหว่างความเชื่อทั้งหลายเข้าด้วยกัน แล้วนำเสนอในรูปแบบของความเชื่อผสม คนอีสานยังคงวัฒนธรรมในการนับถือผีเช่นเดิม แต่มีการปรับรูปแบบการนับถือแบบพุทธศาสนา มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศล เอาหลักพิธีกรรมอย่างพราหมณ์-ฮินดูมาใช้ในการสร้างพิธีกรรมในการบูชา ทั้งหมดนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นมงคล ยกตัวอย่างพิธีกรรมสู่ขวัญ ที่มีบทเรียกขวัญที่อ้างถึงอำนาจของพระรัตนตรัย ผี เทวดา เทพเจ้ามาร่วมในพิธี เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล (กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ, 2558) สะท้อนการหลอมรวมกันของความเชื่อแบบพหุนิยมศาสนา

รูปแบบค่านิยมทางศาสนาในการจัดการกับความเชื่อเรื่องแกนในวัฒนธรรมอีสาน เป็นแบบการยึดเอาบทบาท และคุณสมบัติของแกนมาผนวก และอธิบายในความหมายของศาสนา เช่น แกน คือ เทวดา แกนหลวงเป็นหัวหน้าเหล่าแกน เปรียบได้กับพระอินทร์ที่เป็นหัวหน้าของเทวดา แกนสร้างโลก สร้างมนุษย์ มีบทบาทเช่นเดียวกับพระเจ้า เป็นต้น ดังนั้น อิทธิพลของค่านิยมทางศาสนา จึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงอยู่ของแกนในบริบทต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการรับรู้ และการใช้สอยของคนในสังคมอีสาน แต่ทั้งนี้ ค่านิยมของศาสนายังมีข้อบกพร่องในการนำมาใช้พิจารณาความเชื่อในศาสนาอื่น ๆ เพราะไม่มีหลักการ และมาตรฐานที่ไม่ชัดเจน เป็นเพียงการพิจารณาแบบรับใช้ศาสนามากกว่า ปัญหานี้ จึงควรใช้การศึกษาศาสนาแบบวิชาการ เข้ามาศึกษา หรือจัดระบบ เพื่อให้เกิดความยุติธรรม และเสมอภาคกับทุกความเชื่อ

จากข้อเสนอแนะดังกล่าว สะท้อนของแกนเป็นได้ทั้ง ผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า ขึ้นอยู่กับการสื่อสารของมนุษย์ แต่โดยเนื้อหาของความเชื่อแล้วเป็นความเชื่อเดียวกัน มีความสัมพันธ์ที่สอดคล้อง และมีที่ไปที่มา ซึ่งมีผลจากการประนีประนอมระหว่างความเชื่อ ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของแกนทั้งในแบบการนับผีแบบดั้งเดิม การนับถือแบบเทวดา และเทพเจ้าในบริบทของพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และแบบพระเจ้า ตามศาสนาตะวันตก และการศึกษาศาสนา นับว่าเป็นรูปแบบของพัฒนาการทางความเชื่อของคนอีสาน ในการปรับท่าทีของความเชื่อให้คงอยู่ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงผูกพันแน่นแฟ้นกับความเชื่อเรื่องแกนที่ไม่อาจลบล้างให้หายไปจากสังคมคนอีสาน เป็นดังสายธารของความเชื่อที่บอกเล่าถึงความเป็นอีสาน เชื่อมโยงกับความเป็นสายวัฒนธรรมรวมกับชนชาติไท-ลาว โดยมีแกนเป็นหัวใจในการเชื่อมโยง เป็นสายวัฒนธรรมแกน ที่ส่งต่อมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านบทบาทของความเชื่อผีแกน เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้าองค์สำคัญ ที่คอยปกป้องคุ้มครองคนอีสานเรื่อยมา

บทสรุป

การนับถือแกนในวัฒนธรรมอีสานได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาดั้งเดิม คือ การนับถือผี ผสมกับการนับถือเทวดา และเทพเจ้าแบบพุทธศาสนา และศาสนา พราหมณ์-ฮินดู รวมถึงการนับถือแบบพระเจ้าตามกลุ่มศาสนาตะวันตกที่นับถือ พระเจ้า และอยู่ในบริบทของการศึกษาศาสนา แต่ก็มีบทบาทไม่มากเมื่อเทียบกับการนับถือแบบผี เทวดา และเทพเจ้า ซึ่งค่านิยมการนับถือวิญญาณดังกล่าว ส่งผลต่อการรับรู้ของคนอีสานที่มีต่อการนับถือแกนในสถานะที่ต่างกัน ตามบริบทของพื้นที่ และความเข้มข้นของความเชื่อ คือ นับถือแบบผี เทวดา เทพเจ้า และพระเจ้า แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสถานะของแกนที่มีการนับถือในปัจจุบันจะมีความแตกต่างกัน แต่โดยสาระของความเชื่อถือว่าเป็นความเชื่อเดียวกัน มีสถานะเดียวกัน แกนที่ นับถือเป็นองค์เดียวกัน หรือมีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงกัน เพียงแต่มีการรับรู้ และ อยู่ในสถานะที่ต่างกัน ตามการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อ และค่านิยมของคน ในสังคม สถานะของแกนที่มีการปรับตัวสอดคล้องกับความเชื่อ และค่านิยมของ สังคม ทำให้ความเชื่อเรื่องแกนสามารถดำรงอยู่คู่กับสังคมอีสานอย่างเหนียวแน่น เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ. (2558). **สู่ขวัญ : คน สัตว์ พืช และสรรพสิ่ง ในเอกสารโบราณอีสาน**. เอกสารวิชาการลำดับที่ 25. สถาบันวิจัยศิลปะ และวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. มหาสารคาม: อภิชาติ การพิมพ์.
- กิตติธัช ศรีฟ้า. (2561). พระอินทร์ในบริบทสังคมไทย. **วารสารศิลป์ พีระศรี**, 6(1), 68-87.
- กิตติสันต์ ศรีรักษา. (2553). เถียงนา : รูปแบบ และการใช้งานในวัฒนธรรมข้าว ของชาวนาอีสาน. **วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, 2(2), 45-62.

- ขุนบุรม. (2552). ใน **สุดยอดวรรณกรรมอีสาน**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นพิมพ์เป็นปฐิต์สักการะ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมวิสุทธิธารจารย์ (เหล่ง สุ่มมหาเถระ ป.ธ. 5 พธ.ด.กิตติมศักดิ์) 22 พฤศจิกายน.
- คมกฤษ อยู่เต็กเค่ง. (2561). เทวนิยมอินเดีย : เส้นทางและปรากฏการณ์ในสังคมไทย. *Veridian E-Journal, Silpakorn University (ฉบับภาษาไทย)*, 11(2), 1582-1598.
- จตุพล ทองสกล. (2553). **การดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยตำบลบ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (ม.ป.ป.). **พงศาวดารแห่งประเทศไทย**. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์. (2556). คติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารุกขเทวดาในสังคมไทย มีอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนาหรือไม่?. *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*, 15(1), 1-11.
- ณรงค์ ภูเี่ยมจิตร และเกียรติศักดิ์ ลาภสาร. (2563). รัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ในประเพณีบุญบั้งไฟ. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 7(7), 25-38.
- ธัญญ์ณภัทร์ เจริญพานิช. (2559). ฝึและอำนาจ ผ่านความเชื่อเรื่องผีของชาวไทยทรงดำ ตำบลพันเสา อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. *วารสารราชพฤกษ์*, 14(2), 67-74.
- ธัญญาภรณ์ พลายงาม, ชนัย วรรณลี และอัศวิทย์ เรืองรอง. (2560). พิธีกรรมและการแสดงในการขอฝนของวัฒนธรรมอีสาน. *วารสารสารสนเทศ*, 16(2), 99-114.
- นงเยาว์ ชาญณรงค์. (2542). **ศาสนากับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประยงค์ แสนบุราณ. 2547. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

_____. 2554. **ความเชื่อเรื่องแกนของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมกลุ่มวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคอีสาน**. ทูลอดหนุนการวิจัยจากฝ่ายศิลปวัฒนธรรมและศิษย์เก่าสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ปริญ รสจันทร์. (2562). การช่วงชิงบทบาทผู้ค้าระหว่างฝักกับรัฐสยามในลุ่มแม่น้ำโขง พุทธศักราช 2420 – 2560. **วารสารอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน**, 10(2), 194-218.

ไผท ภูธา. (2556). **ความเป็นมาคนอีสาน**. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พระครูสิริรัตนาวัด. (2558). **คุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิต**. **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ**, 2(2), 1-13.

พระครูโสภิตสิริธรรม (สิริโร/ทาอ่อน). บุญส่ง สิ้นธุ์นอก และสมเดช นามเกต. (2564). การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องการเข้าทรงของชุมชนในเขตเทศบาลตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. **Journal of Modern Learning Development**, 6(2), 169-181

ภิรนัย ชาติกันตะ. 2531. **นิยายปรัมปราเรื่องแกน: วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. มนตรี สิริระโรจนานันท์. (2561). พระอินทร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท.

วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏ, 2(2), 44-63.

มหาบุญมี เทบสีเมือง. (2554). **ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม 2 อาณาจักรล้านช้างตอนต้น**. ไผท ภูธา (แปล). กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

มหาสิลา วีระวงส์. (2540). **ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ประวัติศาสตร์ลาว**. สมหมาย เปรมจิตต์ (แปล). กรุงเทพฯ: บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน).

มหาสิลา วีระวงส์. (2548). **ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง มหาภาพยแห่งอุษาคเนย์** [มหาภาพยท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง]. สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: มติชน จำกัด.

- ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี. (2555). ความเชื่อเรื่องผีกับการก่อรูปของเรือนพื้นถิ่น
อุษาคเนย์. **วารสารหน้าจั่ว**, 8, 334-347.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**.
กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2539). การวิเคราะห์ตำนานการสร้างโลกของคนไท.
สถาบันวิจัยและพัฒนาฝ่ายพัฒนาและเผยแพร่งานวิจัย. ทุนอุดหนุน
จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เล่มที่ 15.
- สมภาร พรมทา. (2549). **ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการอุดมศึกษา.
- สุชาติ บุญขัญนันท์. (2559). คติความเชื่อเรื่องผีในยุควิทยาการสมัยใหม่ (IT).
วารสาร JBVDSR วนัฏวงแหรพุทธศาสนปริทรรศน์, 3(1), 42-55.
- สุมิตร ปิติพัฒน์. (2545). **ศาสนาและความเชื่อไทดำในสิบสองจุไทยสาธารณรัฐ
สังคมนิยมเวียดนาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์.
- สุวิทย์ วิวัช. (2552). การศึกษาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระเจ้า
ในศาสนาญายอกับความเชื่อเรื่องพระยาแถนในกลุ่มชาติพันธุ์
ไท-ลาว. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เสฏฐวุฒิ อินทะจักร. (2562). การเสริมสร้างจริยธรรมทางสังคมผ่านความเชื่อเรื่อง
ผีและพุทธศาสนาในล้านนา. **วารสารมหาจุฬาริชาการ**, 6(1), 265-280.
- เสฐียร พันธรังษี. (2546). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: หจก.
เอมี เทรตดิง.
- โสภี อุ้นทะยา. (2554). **ภาษากฎหมายโบราณลาว**. เอกสารประกอบงานสัมมนา
โครงการสัมมนาระดับภูมิภาคเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือด้าน
การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมประเภทเอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียง
เฉียงเหนือวันที่ 27-29 สิงหาคม 2554. โครงการอนุรักษ์โบราณคดี
ตะวันออกเฉียงเหนือ: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 1-11.

- องค์การคำของครูสภา. (2506). **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.
- อลงกรณ์ อธิพิล. (2557). **วัจนกรรมจากคำเรียกขวัญในพิธีกรรมรักษาโรคของหมอเหยาชาวผู้ไทย**. ปรินญาปรัญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อุ้มคำ พมวงสา. (2501). **ประวัติศาสตร์ลาว**. ชอบ ดีสวนโคก (แปล). ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ไอยเรศ บุญฤทธิ์. (2561). พลวัตวัฒนธรรมไทดำ : การอ้างกลุ่มชาติพันธุ์ผ่านคติความเชื่อเรื่อง “แก่น” ในพื้นที่ประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, 38(4), 41-65.
- Stuart-Fox, M. (มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์). (2553). **ประวัติศาสตร์ลาว [A History of Laos]**. จิราภรณ์วิญญูรัตน์ (แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- OU MAN. (2561). **ตำนานสร้างโลกของกลุ่มชนชาติไท-จ้วง : โลกทัศน์ความเชื่อและพิธีกรรม**. ปรินญาคุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- Potiwan, P. (2559). กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผีอีสาน. **กระแสวัฒนธรรม**, 17(32), 100-110.
- Ciocan, C. T. (2020). The Value of the Soul in the Religious Views. An Overview targeting the Salvation of an Individual. **Dialogo**, 6(2), 233-244.
- Mander, W. J. (1997). God and personality. **The Heythrop Journal**, 38(4), 401-412.
- Viravong, M. S. (1964). **HISTORY OF LAOS**. New York: Paragon Book Reprint Corp.